

מזמור פז

(ב) לבני קרח מזמור שיר כוונת המזמור לשבח (113b) ירושלם ושתכלית הבחירה במקום הנכבד שהוא לא היה רק להיותו מקום מוכן לחכמה כאמרם ז"ל אורא דארעא דישאל מחכים (כ"ב קנ"ח). ואמ' יסודתו בהררי קדש כלום' יסוד המזמור וכוונתו על הררי קדש ר"ל הר ציון והר המוריה שהוא הר הכית¹ ואמ' (ג) אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב כלום' אע"פ שכל [משכנות] יעקב בכלל נאהבים אצל האל אלו נאהבות יותר מצד בחירת מצב החכמים הנמצאים שם והוא אמרו (ג) נכבדות מדובר כך כלום' שמעלתך מפורסמת בכל העולם ושבחך לא ימוש מפיהם ואמ' קיר האלהים מלה כי בחר ה' בציון לשכן שמו שם לעולם כי גם בעת הגלות ענינו ולבנו שם כל הימים ובהגיע תר הגאולה שם ידו נחננו שם יתן את דודיו לנו. ואמ' (ד) אזכיר רהב ר"ל מצרים ובכל לילודי כלום' שאספר שבח המקומות הנכבדים ויגיעם² למעלת החכמה [כי] לא נמצא שם רק אחד מעיר והוא ענין (ה) זה יולד שם מלה כלום' שיאמר דרך שבח חכם פלוני נולד שם אבל לציון יאמר איש ואיש יולד בה כמה חכמים אין תכלית למספרם³). ומלת לילודי פירושה כשאדבר מזה עם אוהבי ומיודעי וי"ם אותו כמו לילודים ע"ד וקרע לו חלוני (ירמ' כב יד). וענין והוא יכוננה עליון לשון נקבה מוסב על העיר כלום' ההר החוא והעיר ההיא יכוננה עליון ר"ל ישגיח בה תמיד ולא יניחה למקרים ולמערכות הכוכבים. כאמרו תמיד עיני ה' א' בה מראשית השנה עד אחרית שנה (דברים יא יב). והענין שהזכיר ברהב ובכל ושאר המקומות שהוזכרו חזר וכפלו בשאר האומות והוא לרעתי אמרו (ו) ה' יספר בכתוב עמים כלום' כשהאל יפקוד העמים לא ימצא בהם רק אחד מאלף⁴). ויספור לרעתי מלשון ספור ובכתוב שם דבר כמו כתב כלום' כשהאל יודע ויפרסם ענייני האמות והנכתב והנגזר עליהם יספר עליהם זה יולד שם אבל בציון (ו) שרים כחוללים כלום' יהיה מספר השרים ר"ל הנכבדים ואנשי המעלה המשוורים לשמחתם בעבודת האל ית' כמספר החוללים ר"ל המולידים כלום' שכלם שלמים וחכמים ולכן יאמ' עליהם ועל העיר (114a) ההיא כל מעיני ז"ל דרך הערה על זה אין לו להביא

- (1) נ"ב או ר"ל יסודתו שיסד אותו בהררי קדש ולא דרך מקרה בגבעות ובהרים.
- (2) בכ"י יגיע. (3) נ"ב תרגום דוד מלכא ושלמה בריה תמן. (4) נ"ב או ר"ל יספור בכתוב עמים שיהיו קץ לעמידת מלכותם וקיומם אבל זה ר"ל ציון יולד שם מלה כלומר שתעמוד לעד. או ר"ל הנה פלשת וצר עם כוש כי אלו כלבד שהם שכיני מצרים ובכל יתחסו אל שני המקומות לא אחרים לפחיתות הארצות אבל לציון יאמר איש ואיש יולד בה שהכל יבקשו להתחיים אליה. ושרים כחוללים הנה ענין המשוורים אצל השם הם כחוללים ונוגנים והם כמו שנאמר עליו בפיו ובשפתיו כבדוני (ישע' כט יג) והנה אני כוונתי לפי האמת וזהו כל מעיני ע"כ.

בעולמו אלא ד' אמות של הלכה (ברכות ח.) וכף כחוללים כמו חלק כחלק (דברים יח) כלום' אלו [כאלון] וכמותו אצלי וכימך דבאך (שם לג כה) ר"ל חוקך כלום' שחוקך ותקפך יתארך עמך כל ימי חיך כלום' שלא תחלש לעולם אבל כל הזמן שתחיה⁽¹⁾ תהיה בחוץ ותוקף ובריאות ולא תצטרך לפרש כימך כימי הנערות כלום' כאותו הזמן שנקראו ימך ימים כמו שתרגם אונקלוס וכימי עולימותך תוקפך אלא כמו שפירשנו. או נפרש שכל מעיני כך הוא מאמ' העם וחוללים מעיני חיל כוללת (ירמ' ו כד) כלום' שרים ר"ל המשוררים לרוב שמחתם ועשרם והחוללים לרוב דאגתם ועניים כלם מעיינים כך. ז"מ כי הלידות שהוזכרו כאן לא לידה ממשי אלא שפקידתה לעת רצון יקרא לידה כמו כי חלה גם ילדה ציון את בניה (ישע' סו ח) ואמ' ששאר העיירות כשתבוא להם הפקידה אחר חורבנו יהיה במעט בני אדם והוא ענין זה יולד שם אך לציון יאמר באותו הזמן איש ואיש כלום' כלם יחד ובכתוב עמים כלום' כשיגזור עליהם פקידה אך לבת ציון שרים כחוללים.

מזמור פח

(ב) שיר מזמור וגו'. כבר ביארנו במלת מחלת שהוא כלי הניגון מעורר הדאגה והבכי והוא שאמ' לענות כלום' להכאיב ולהרעיד השומעים וכן משכיל ר"ל מעורר הלככות והוא יוצא ואמ' להימן עם אמרו לבני קרח אולי היה הימן זה מבני קרח ואמ' דרך כלל בני קרח ובפרט להימן וחברו דוד ונתנו להימן או איפשר שחברו הימן ונתנו לבני קרח לשורר, שהימן זה היה הימן הנזכר בדברי הימים (א' ב ו) והיה חכם גדול כאמרו הימן כלכל ודרדע בני מחול (מ"א ה יא) ומפני שהיה מבני זרח בן יהודה קוראו אזרחי כמו זרחי. וכוונת המזמור על צער זה הגלות הארוך ומדבר כלשון יחיד על דרך כלל העם והוא שאמ' (כ) ה' א' ישועתי יום צעקתי וגו' והיום השלם הוא כ"ד שעות י"ב של יום וי"ב של לילה וחלק הלילה ממנו והוא עת הצעקה והתפלה שהוא פנוי מן המטרדות והעסקים ואמ' היום שצעקתי בלילה (114b) נגדך (ג) תבוא לפניך תפילתי והמה אזנך לרנתי ר"ל לצעקתי (ד) כי שבעה ברעות נפשי עד שאני קרוב למות והוא ענין (ה) וחי לשאול הגיעו כלום' סמוך לשאול ונחשבתי עם יורדי בור לרוב הצרות ובור ר"ל הקבר כלום' שנחשבתי כמת בין האומות והייתי ביניהם כגבר אין איל ר"ל כח. ואמ' (ו) במתים חפשי כענין לא אשמע⁽²⁾ קול נוגש והוא חפשי מעבודת (הגלות) הגוף וממלכי האדמה. ונראה לי על מלת חפשי שהוא שם כלום' זה הגלות קשה כמות כי כמות יש צד חופש שאינם מרגישים בצרות וא"כ טוב לנו מותנו ביד ה' ונהיה כשאר החללים שוכבי קבר אשר לא זכרתם עוד ומלת עוד לפי הדרש⁽³⁾

(1) בכ"י כל הזמן שתהיה לנו תחיה וגו'. (2) באיוב ג יש לא שמעו קול נוגש.

(3) בענין תחית המתים.

כמו עדיין ע"ד עוד חיום גדול (ברא' כט) כלום' שלא יפקר חנוף עד זמן התחיה ויהיה לנו קצת חופש אף ברשע עד הניע עת הפקידה להקיצם אלה לחיים ואליה לחרפות לדראון עולם (דני' יב) וכן אם אנחנו פשענו טוב לנו להמיתנו כשאר כל הרשעים שמתו ונגזרו מידך שנגזרו מראות במוכך כענין נגרותי מנגד עיניך (מז' לא כג) וכמו שהיד כנוי על חרעת כאמרו חנה יר' ה' חויה (שמות ט) כן היא כנוי על המוכה. ומידך ר"ל מצד ענשך ויהיו חפשים עד עת הפקידה. או נפרש אשר לא זכרתם עוד לעולם על דעת האומרים שאין תחיה לרשעים וכבר נודע הדעת הראשון לחז"ל במשל החגר והסומא (סנהדרין צא). ולא יעכבנו אמרם גדול יום הגשמים מיום תחיית המתים [שתחית המתים] לצדיקים ולא לרשעים (תענית ז). שפי' למוכת הצדיקים ולא למוכת הרשעים כמו שביארנו בקצת חיבורינו וכוונת המאמר מימ' אנחנו נבחר כמות להשתחרר משעבוד אליו הצרות הגדולות. ואתה א' (י) שתני בגלות בבור תחתיות והוא משל על תכלית השפל ובמחשכים ובמצולות ר"ל מקומות עמוקים וחשוכים הכל משל על רוב הצרות. ומלת במצולות נקודה בחולם על הצד"י שלא כמנהג ובאו כמוה שתיים ואחת מהם ירדו במצולות כמו אבן (שמות טו) והאחרת ואת רודפיהם השלכת במצולות (נחמ"י ט יא) ובעל המסורה נתן בהם סימן נחתו דרפיא בחשוכה. ואמר (ת) עלי סמכה חסח כלום' קרבה מלשון רבותי (115a) סמוך לחשיכה. או פי' עלי כאדם הממוך על חבירו סמכה חסח כדרך כי חצי שדי עמדי (איוב ו ד). וי"מ מענין סבוב כמו סמך מלך ככל (יחזק' כד) וי"א שהוא כמו התחזקה כדרך סוסך ה' לכל הנופלים (מז' קסה). ומלת וכל כמו וככל וסברייך כמו גלי הים ודמה הצרות בתכיפתם זו אחר זו לגלים והענין בכל משכריך עניתני סלה ר"ל בלא הפסק וככל מיני הצרות. י"א כי עלי עומד במקום שנים וכל משכריך ענית עלי כלום' הכנעת כאלו נשכרים בו ונכנעים ועל כן נקראו הגלים משכריים להשתכרם וכן רבים ודמה מלחמת התולדות עם החולי למשכריים ודכים. (ט) הרחקת מיודעי פי' העמדתם בחזקת רחוקים ר"ל שכל אחד דיו בצרותיו ולא ישגיח על צרת חבירו וכן ענין שתני תועבות למו ר"ל כתועבות כלום' העמדת אותם אצלי בחזקת רחוקים והעמדת אותי אצלם כמו מתועב ונמאם להם ומתוך כך אני בגלות כלוא ואיני יוצא ממנו. וכדרש¹ פירשו מיודעי על שאר האומות כלום' האומות שהייתי אז חשוכה ומפורסמת ביניהם ועתה אני כתועבת להם. ואמ' (י) עיני דאבה מני עוני והוא מלשון דאבון נפש ר"ל שנתמקמה מרוב העוני כמו שיאמרו חסיד על החולה שנכנסו עיניו מרוב חולשה² ונופל בו לשון יגון ודאבון ע"ד איפת דון זעומה (מיכה ו') זכן בדברי רבותי' בהפך מפה

(1) לא ידעתי מקורו ועי' רד"ק. (2) נ"ב אמרו הרופאים כי בחולי הקדחת הקשה

תקטן העין והמס כי תכלה הרוח החיה שבה.

שוחק (מוכה ז). שמתתי אליך כפי בתפלה ולא יועילני ואם לא תעשה לנו נסים ונפלאות בעוד בחיים חיתנו מתי תעשה לנו פלא (א) תלמים תעשה פלא כלום' אם הגוף מת לא ירגיש עד שיקום ויודה לך והוא אמרו אם רפאים יקום ויורוך סלה ולפי דרכי הדת אין זה כפירה לענין תחיית המתים כי הוא מדבר על צד מבטי או על הזמן שקודם התחיה והוא אמרו (יג) ה' יסופר בקבר חסדך ואמונתך באכדון ומלת אמונתך רומז בדברים שאמונתם מצד הקבלה ואכדון שם כפול לקבר ששם כלת הנוף ואבר וכן חשך וארץ נשיה ר"ל מקום נשיה השכחה כלם רמז לקבר ושלש זה הענין כדרך הצועקים שכופלים ומשלשים. או איפשר שכלם רמז על גיהנם והם הם שקרויים מתים ואכדון וחשך ונשיה וקרא (115b) האומות בן כלום' אם לנו שאנו עמך ונחלתך לא תראה נפלאותיך התעשה אותם למתים וליוירי בור ר"ל גיהנם (יד) ואני אליך ה' שועתי אתה לכרך ולא לשום רופא זולתך כדרך בני אדם. ומעם תקדמך קודם שאעשה דבר וכל בקר ובקר תפלתי תקדמך ולמה (טו) תזנח נפשי בגלות ותסתיר פניך ממני. (טז) עני אני וגוע¹ מנער ר"ל מימי נעורותי כלום' שכל ימי מכאובים. ונשאתי אימיו בכל עת ר"ל שאני סובל פחד לרוב יראתי על עוניי. ואפונה מנורת פן על דרך ותחינו² מנז' הן כלום' אני דואג תמיד פן יקרני כך וכך ובלעז דופמי³ מפני שאני רואה תמיד שחרוניך⁴ עכרו עלי (יז) וביעותיך צמתותוני כלום' כרתוני ותחיני השניה והוא צי נוספות כי היה ראוי לומר צמתוני ובא כן להפליג⁵ כמו יפית. וכמו (יח) שהמים מקיפים את הארץ במבע כן יקיפוני יחד חרוניך וביעותיך (יט) והרחקת (מיודעי) ממני אוהב ורע והוא כמו שפירשנו למעלה בהרחקת. ואמרו הנה מיודעי מה שך פי' כאלו מיודעי במקום שך שלא אראם ולא אדעם או למיודעי מחשך אני והמעם שחשך תארו מן החולי.

מזמור פט

(ה) משכיל לאיתן האזרחי⁶ כבר ביארנו במלת משכיל שביאורה מעורר

- (1) גיב וגוע אז"ל (ביר לב) כל אשר בארץ יגוע ויצמוק מענין שדים צומקים (הושע יד) שיבש רטיבותם ואמ' מזמן הנוער ייבש ויכלה רטיבותו השבעית וימק בשרו.
- (2) ותחינו (דברים א מא) וכן פי' ראבי"ע. וגיב ייא כי אפונה דומה אל ערבי שאומר לזמן אפאן (פינה = שעה או רגע) כלום' נשאתי אימיו זמן ואם יש לדמותו אל הערבי יותר ראוי לדמותו למלת מאפון שהוא אצלם כמו נבעת מענין כי רוח ה' רעה מבעתך (שיא מ ז) וידוע כי בחלאים החזקים ישחגע האדם ויבעת ר"ל כי מנוער דבק עם אימיו כלום' נשאתי אימיו מנוער ע"כ. (3) בלפיר 'dopt', מליר dubito. (4) גיב חרוניך לשון רבים מיני התחלואים שחם רבים. (5) גיב צמתותוני כריתות רבות כמו יפית ירקק. (6) גיב כחב ר"א כי היה כספרד חכם שהיה המזמור קשה עליו ולא היה קורא אותו ולא היה יכול לשומעו בעבור כי המשוור דבר כנגד האל קשות ע"כ (ועיין פתיחת פירוש הראב"ע למזמור זה).

הלכות והוא יוצא. איתן זה דרשו רבותי ז"ל שהוא אברהם וקראו אזרחי על שם מי תקיר ממזרה (ישע' מא ב) ויונתן תרגמו על איתן בן זרח מיהודה והוא שנזכר במלכים (מ"א ה יא) באמרו ויחכם מכל האדם מאיתן האזרחי ובדברי הימים כתוב וכוני זרח זמרי ואיתן וחימן. וכוונת המזמור על אורך הגלות ובטול מלכות בית דוד והחל דבריו בשבח השם ובקצת אמונות תוריות ואמ' (כ) חסדי ה' עולם אשירה ר"ל נצח אשירה שאספרם בשירה ובזמרה ולדור ודור אודיע אמונתך בפי ואמ' לעולם ולדור ודור כי דבר החכם ומכתבו נמצא לעולם. ואמ' כי אמרתי עולם חסד יבנה נ"ל במלת כי שהיא במקום כאשר כלום' כמו שחשבתי והאמנתי בעולם שנתחדש ושכניתי יש מאין בחסדך והכינות אמונתך ר"ל קיום דברך בשמים עד שלא ישתנו מאיש (116a) (לאיש¹) ומחיה להפסד ומהפסד לחיה כאישי העולם היסודות כן חשבתי והאמנתי במאמ' שאמרת לדוד (ל) כרתי ברית לבחירי ונשבעתי לדוד עבדי שיחיה ענין המאמ' שלא יהיה הפסק למלכותו ושיחיה ענין המאמ' כאלו נראה לו עד עולם. (ה) אכין זרעך ובניתי לדוד ודור כסאך מלך כמו שאמ' לו נתן וכוונתי [את] כמו עד עולם (דה"א יו יב). וחזר לשבח האל בבריאת העולם ונלגל הענין עד שנמשך מסדר דבריו למלכות דוד שהיה סבור בהכחשתו שתחיה הכהנה נצחית בלא הפסק כחמשך העולם והחל בענין זה ואמ' (ו) ויורו שמים פלאך ה' כלום' משל שכבחינת האדם בהם יתפרסם פלאך או שהם לדעת קצת גדולי חכמים שלנו חיים משכילים משיגים מכבוד האל חשנה עצומה ואמ' עליהם שהם יורו פלאך. אף אמונתך בקהל קדושים ר"ל המלאכים שאף הם יורו בעליונותך ואלהותך ואחרותך הפשוטה וכלם יאמרו פה אחד (ז) כי מי כשחק ר"ל בנלגלים יערוך לה' ידמה לה' בבני אלים ר"ל המלאכים (ח) אל נערץ פי' נורא כלום' שחל יראו ויערצו ממנו ולכן הוא נקרא נערץ ובסוד פי' בקבוצ' ובחברה כמו בסוד ישרים ועדה (מזמור' קיא) ובסוד קדושים פי' בקבוצ' המלאכים וחברתם ומלת רבה חזרת על חקבוצ' וחברה כל' הוא נורא בחברת המלאכים שהיא רבה. או חזר למלת נערץ כלום' שהוא נורא יראה רבה וזהו בעצמו נורא על כל סביביו אלא שכפל הענין במלות שונות. ומלת (ט) חסין פי' חזק מלשון חסון הוא כאלונים (עמ' ב ט) ואיננו סמוך אלא מוכרת במשקל גביר. ואמונתך פי' קיומך כלום' מה שבראת קיים ונצחי הוא וסביבותיך רומז אל המלאכים. ואחר שרבר בעליונים שבחו בבריאת הבריות כגבולות שבעולם התחתון ואמ' (י) אתה מושל בגאות חים כלום' שמצד שהיה טבעם להיות על הארץ מתגלגלים מצד טבעם לצאת ממקומם לשוב על הארץ והאל בחסרו שם חזק גבול לים חזק עולם לא יעברוהו והוא בעצמו ענין בשוא גליו ר"ל בחתרוםם גליו אתה תשבחם ר"ל אתה

תשקיטם כמו משביח שאון ימים (מזמור סה). ומאחר שהזכיר ענין הים זכר ענין קריעת ים סוף (116b) בזמן יציאת מצרים שזוהו ג"כ משלו כגאות הים. ואמ' אתה דכאת כחלל רהב ריל מצרים כחלל כלום' עד שקשיחם כחללים. וכן בזרוע עזך פזרת אויביך כי הים מוציא המחים שבחוכו⁽¹⁾ ומפורם בשפתיו⁽²⁾ חנה והנה ודרך מופת ואע"פ שאין ממבע הים להוציאם לשפתו⁽³⁾ ככאן הוציאם לשפתו⁽⁴⁾ כדכתי' וירא ישר' את מצר' סת וכו' ובאת דכאת באלף עם חירק דרך זרות וכן רפאנו את בבל (ירמ' נא ט) וחזר אחיכ לכלל העליונים והתחתונים ואמ' (יב) לך שמים אף לך ארץ רומז על התחדשם ההוותם ברצונו יש מאין והוא בעצמו ענין תבל וסלאה אתה יסדתם. וסלאה פי' כל אשר ישבה (יג) ותבור הוא בפאת מערב וחרמון בפאת מזרח ונמצא שזכר ד' הפאות צפון וימין תכור וחרמון או שמא כלל בצפון וימין כל הארץ בארבע רוחותיה ותכור וחרמון ככלל כל ההרים. וענין בשמך ירננו כמו ירננו כל עצי היער (מזמור צו) משל על היות קיומם ועמידתם מאתך (יד) וזרוע וגבורת משל על גודל יכולתו וידך וימינך הכל רומז על כחו הגדול⁽⁵⁾ ואמ' שכחו במדת (טו) חסד ורחמים ובמדת הדין והיושר וצדק וחסד חס מדת רחמים וסשפט ואמת מדת הדין להודיע שהעולם מתקיים בהם וסכון כסאך משל על הנהגתו. ויקדמו פניך עניינו שבכל פעולותיך הם מזמנים לפניך כאלו הם בעצמם ממציאם עצמם לפניך לעשות כל פעולותיך בהם. ואחר זה הנחיל בבחירתו ית' בזאת האומה והכמתתו בהצלחתם ואמ' (יז) אשרי העם יודעי תרועה כלום' אשרי העם שבהרתו לנחלה ולמגולה וחיות מלך עליהם והיו מצליחים בהשגחתך ובהנהגתך עד שהיתה שמחתם רבה ומתמדת וקרא זה תרועה כי כן דרך הלוחמים להריע בעת הנצחון להראות גבורתם ושמחתם מצורף ג"כ לכוונתם בהפחדת האויבים והוא ענין ותרועת מלך בו (במדבר כג כא) וגם באל ית' נאמ' דרך משל יריע אף יצריה על אויביו יתגבר (ישע' מב יג) והוה באור פניך יהלכון כלום' שכל מהלכם יהיה בהנהגתך והשגחתך והוה (יז) בשמך יגידון ביריעת שמך יגידון וכו' וכן (יח) כי (117a) תפארת עוזמו אתה וברצונך תרום קרנינו ובא קרנינו ביוד הרבים עיד הזרות ופי' כל אחד מקרנינו והקין משל על המלכות כי הוא יורה על חזק ותוקף ועל זה אמ' (יט) כי לה' מגיננו ריל מלכנו שהוא מן לנו וכן מלכנו לקדוש יעקב⁽⁶⁾ כלום' ירא את ה' והולך בדרכיו. והגיע עתה למה שהיתה כוונתו כגלגול דבריו ואמ' (כ) אז דברת בחזון לחסידך רומז על נבואת יעקב בענין לא יסור שבט מיהודה ועל נבואת שמואל עיד שביארנו בפתיחת ותאמר שויתי

(1) בכיו שבחוכת. (2) בכיו בשפתיה. (3) בכיו לשפחה. (4) לשפחה.

(5) ג"כ תעוז ירך היא השמאל ויוחס תעוז לה ואת הרמות אל הימין וכן קבעו בתפלה עוז בידך וגבורה בימינך. (6) בפסוק ולקדוש ישראל מלכנו.

עזר על נכור ר"ל עזר אלחי. ואמרת הריטותי בחור מעם וכן אמרת
(כא) מצאתי על זה דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו רומז שמשחו בשמן
המשחה והכטחתו להכון ירך עמו (כב) ושזרועך תאמצנו. והמשיך דבריו בזה
ואמ' (כג) לא ישיא אויב בו כלום' לא יפתוהו ולא ירחיקוהו ולא ידיחוהו
מעבודתך. ובן עזרה שאר האומות לא יעננו כלום' לא יוכל עליו לענותו. יש
מפרשי' לא ישיא לא יהיה לו כנושה כלום' שישלום במסונו כמלזה⁽¹⁾. ואמר
(כד) וכתותי וכו' כלום' שיכתת צריו לפניו (כה) ושמונתו ר"ל הכטחתו
וחסדו יהיה עמו תמיד שב שמו תרום קרנו לחיות (כו) בים ידו ובנהרות
ימינו לשלום אף בים ובנהרות וכ"ש בארץ. ואמ' (כז) הוא יקראני אבי
אתה כלום' שידבק בעבודתו כבן אצל האב (כח) ואף אני בכור אתנחו על
כל שאר מלכי האומות והוא אמרו עליון למלכי ארץ ובאה בזה הפסוק מלת
אני בקסץ האלף אע"פ שאין בה אתנה אחר שיש בה העמדת-מעם והוא המרחא
וכמחו ברכני גם אני אבי (בראש' כז לב) וכן במעם רביע אם אני לא אעבור
עליך (שם לא נב). (כט) ולעולם אשמור לו חסדו ר"ל חסדי שעשיתי עמו
להקטבו מלך לעולם אשמרנו לו וכן בריתי תהיה נאמנת לו (ל) ושמי
לעד זרעו וכסאו ר"ל מלכותו כימי שמים וכמו שאמ' לו נתן וכוננתי את⁽²⁾
כסאו עד עולם (ד"ה א' יז) וחייתי אני סבור בהכטחה זו שנמשכו ממנה כל אלו
הפרטים שתהיה בלא שום הפסק ואף (לג) אם יעזבו בניו תורת האל
(לד) וחוקותיו יחללו שיענישם ביסורין ונגעים כאשר ייסר איש את בנו כדכתי'
כי חכנו בשכט לא ימות (משלי כג יג) והוא חרין אם יחטא (ל"ב 117) הוא בעצמו
אלא שמדרך המוסר לא רצה להזכיר בו חטא ופשע ואף נתן תנביא אמ' לו בדבר
האל אשר בחקתו והוכחתיו בשכט אנשים ובנגעי בני אדם (ש"א ז יד) ולא שיפסוק
המלכות בכך והוא אמרו (לז) וחסדי לא אפיר מעמו⁽³⁾ ר"ל לחסיר מלכותו
כי הכטחתי בשבועה והוא אמרו (לז) אחת נשבעתי וכו' (לז) זרעו לעולם
יהיה וכסאו כשמש נגדי כלום' כימי השמש וכן (לח) כירה יכון לעולם
שאע"פ שילקה לפעמים לא יפסק אורו. (לט) ואתה⁽⁴⁾ זנחת וכו' כלום' ועתה
אני רואה שההכטחה אינה שאם יחטאו לא יענשו בהפסק המלכות אבל ישלחם
ביר פשעם ויונח כתרם לאחרים כי אני רואה שזנחת ותמאם כלום' הרחקתו כאלו
הוא נמאם לפניך וכן התעברת עם משיחך כלום' עם דוד. (מ) ונארת לשון
השחתה כמו נאר מקדשו (איכה כז). וחללת לארץ נזרו ר"ל כהרו. (מב) ושמת
מבצריו מחתה לשבר עד שנבקעו⁽⁵⁾ ונכנסו שם האויבים לכבחה. (מג) וחרימות
ימין צריו ותשיב אחור (מד) צור חרבו ר"ל חרוד חדבו או הוא קריאה לאל

(1) בכ"י שישלום בחמונו כאלו. (2) בכ"י אני. (3) בכ"י לא אמור מעמו.

(4) בכ"י ועתה. (5) בכ"י נבקעו בלא שיו.

כלום' אתה האל השיבות חרבו אחור. (מה) זה שבת מטה רו ר"ל הפסקת זכותו
 וזהו¹). וכסאו לארץ מגרת ר"ל הפלתו מלשון ויפול רוכבו אחור שתרגמו
 וימגר ריכביתון לאחורא (ברא' מט יז). (מז) וימי ערומיו ר"ל ימי הנעורים
 הקצרת והוא משל על ימי התוקף והמלכות והוא נכואה על קוצר זמן המלכות שלא
 ארכו ימי מלכות בית דוד. העמית ע"ז בושא שאין להם פתחון פה ותשובה.
 או עניינו כסיתו כסות בושא ויחבייש מלהראות לבני אדם ויבא להחבא וכן אמ'
 על אורך הגלות העמית ע"ז בושא ס"ה כלום' זמן ארוך. ואחר שכן אני מכיר
 שענין ההכמחה הוא שכל שתשוב המלוכה ליש' אליו תשוב ושכמוך יהיה כן כאמרו
 והיה ה' למלך על כל הארץ ואחר שכן אין לנו רק אורך תפלה על אורך הגלות
 וא"כ (מז) עד מה ה' תסתיר לנצח וכן שבכל יום יוסיפו לנו הצרות והוא ענין
 תבער כמו אש חמתך ואמ' דרך כלל בני האדם (מח) זכור אני מה חלד²
 כלום' מה מעט זמן עולם האדם (118a) עד שיחייבוהו חמאותיו עונש ארוך כל כך
 ועל מה שוא בראת כל ב"א כלום' על איזה מעד וממך בראת כל בני אדם.
 ושאין גבר בעולם שלא יראה מות ושימלט נפשו מיד שאול ס"ה ר"ל
 מן הקבר וזה ראייה גמורה על מלת שאול שנאמרת לפעמים על הקבר ולא כרעת
 מי שיחייבה בכל מקום גיהנם ואם יאמר לדעתי שאמר כן על הפלגת מיעוט כלום'
 מיעוט הם שימלטו נפשם מגיהנם הרי (מט) מי גבר יחיה ולא יראה מות
 פ"י שאין אחד מהם שלא יראה מות בגופו ולא נחוש לאליהו ולדרומים לו לפי
 סברתו כי הוא דבר על טבע האדם. ואמ' (נ) איה חסדיך וכו' ושנשבעת לדוד
 כלום' שלרוב הגלות ידמה כאלו לעולם יהיה כן. (נא) זכור חרפת עבדך שיחרפום
 האויבים וחכור שאתי בחיקי תמיד חרפת כל עמים רבים. ורבים עמים
 הפוך כמו מקום שם קבר (יחז' זט יא) כמו שביארנו בכמה מקומות. זכור חרפת
 אויביך אשר חרפו עקבות משיחך ר"ל עיכוב משיחך ותתאחרו ושלא יבא
 לעולם וזה רמז למלך המשיח והקוף בעקבות במקום כף כדרך ולא יעקבם כי ישמע
 קולו (איוב לו ד). ויש לפרשו לשון עקב כלום' מצעדי משיחך והכל אחד. ואמ'
 דרך כלל שלא נתיאש ממנה ר"ל מגאולת הגלות לרוב אריכותה אבל נבטח באל
 לעולם כי בא יבא ולא יאחר, ונודה לאל בכל רגעיו ועתותיו והוא אמרו
 (נג) ברוך ה' לעולם אמן ואמן.

(1) נ"ב השבת מסתרו. מקדשו שהוא סהר או שבו תשלם הסהרה ואין בארץ
 מקום סהר כמוהו ודוד היה הסבה הראשונה לבנות המקדש כי הוא הכין הכסף והזהב.
 וזנחת ותמאס, התעברת על משיחך ושאר מה שזכר חזון לאלו הנכשלים שבורעו
 כצדיקתו וזולתו. ומלת השבת מסתרו על עבורת הבית שנשבת. (2) נ"ב וי"מ
 חלד כמו נשאר כמו קצה מעליו ויחדל (איוב יד ו) שענינו וישאר עד ירצה כשכור יוסו
 וענינו כמה אני נשאר.

מזמור צ

(6) תפלה למשה איש האלקים יים למשה כמו לבני משה ור"ל לויים המתייחסים אליו כדרך לבני קרח וכן מצינו ויהודע הנגיד לאהרן (דה"א יב כז) שפי' לבני אהרן ולדעת זה לא יפול הלשון יפה שיאמר לבני משה איש האלקים ודיו כענין לבני משה איש האלקים⁽¹⁾, אלא שהעיקר כמו שפירשו רוב מפרשים⁽²⁾ שזאת התפלה מצאה דוד והיתה קבלה בידם שהיא למשה רבי' וכתבה בספרו וכן פי' רבותי' כי י"א מזמורי' הרצופים מכאן ועד לדוד מזמור שכלם למשה כנגד י"א שבטים שכירך וחבר מזמור אחד לכל אחד מהם ואיש האלקי' ר"ל נביא וכוונת (118b) המזמור תפלה על זה הגלות הארוך ודבר מחולשת האדם ומקוצר ימיו ומתפלל שלא יענש כפי מעשיו ורמז בו ג"כ על חדוש העולם. ואמ' ה' מעון אתה היית לנו בדור ודור וחיות משמש עבר ועתיד כלום' בכל הזמנים שעברו ושעתידים לבא אתה לנו מעון ר"ל מקום ומחסה לחסות תחת כנפך. (ג) בטרם הרים יולדו ר"ל קודם שנברא העולם וכן ותחולל ארץ ותכל כלום' קודם שבראת ארץ ותכל. וארץ ותכל שמות כפולים על ענין אחד וקצת מפרשים פירשו שכל שנזכר ארץ עם תכל יהיה תכל על המיושב וארץ על תכלתי מיושב וכשיאמר ארץ כבר יכלול הכל⁽³⁾. והכוונה שקודם שנברא עולם ומעולם עד עולם כלום' מתחלת העולם וכל ימי נצחיות העולם או אחר הפסדו אתה אל יכול, שלא נקרה⁽⁴⁾ חולשה במעשיו לדעת אמונת החידוש האמתי בטרם שמים נבראו, אבל דבר כנגד יושבי הארץ שרוב השתמשות האדם בה וכן מפני שכוונתו לדבר על האדם שעמידתו בעולם מעומת והארץ עולם הויה והפסד כי לא יעמדו בה האישים תמיד אע"פ שהאישים⁽⁵⁾ מתמידים בה ואין מקום לפי הכוונה לדבר בשמים שהם ואישיהם קיימים מתמידים מאין תמורה. ואחר שדבר בשבח הבורא ית' החל בשפלות האדם ואמ' (ג) תשב אנוש עד דכא כלום' תשיכנו ותעבירונו מתקפו וחזקו שבימי עלומי עד דכא כלום' עד שהוא אומלל וכא מרוב זקנה וחולשא ותאמר שוב בני אדם כלום' [ותגזור שישכבו בני אדם אל עפרם]⁽⁶⁾ ובזקנה וכיסורין שלוחי חמות והם נשלחים מאת האל להזהיר על התשובה ואמ' (ד) כי אלף שנים

- (1) הלשון אינו מובן, ושם צ"ל שיאמר למשה איש הא' והיו כענין לבני משה איש הא'.
 (2) עיין פי' רד"ק. (3) נ"ב וזכר ההרים תחלה מפני שהם חלק גדול מהארץ או מפני שהם עומדים לעולם ואח"כ זכר היבשה באמרו ותחולל ארץ ואח"כ הישוב באמ' ותכל ותראה כי תכל ישוב, שם תכל כמדבר (ישע' יד יז). ורמז באמרו בשרם חרים יולד בשרם הראות היבשה כי בהראותה נולדו ההרים. יולדו ענין הלידה ידוע והיושאל ממנו להוצאת הדברים כאמרו כאן יולדו זה שאלה לצמיחת הצמח וכל דבר שמתחדש נק' נולד.
 (4) בכ"י נקרא. (5) צ"ל שהמינים, עיין רד"ק. (6) המוסגר נ"ב.

בעיניך וגו')¹ כלומר אף אם ימצא האדם עצמו חזק וישר במזגו וטבעו אינו כלום כי אפי' שישוער שיחיה אלף שנים מה שלא הגיע שום אדם לכך הכל נגדך כיום אתמול כי יעבור וכאשמורה בציורה ר"ל אשמורה אחת מאשמורות הלידה וזהו וחלדי כאין נגדך (מזמור לטו). ובדרש סמכו מנין זה למה שאמ' חקב"ה לאדם כיום אכלך סמנו מות תמות ויהי תשר"ל שנה ואף בדרש אמרו שראוי היה לאלף שנים אלא שהונחו משנותיו לדוד (עיין ב"ר פ' יט). ואמ' (ה) זרמם שינה יחיו ר"ל (119a) שנותיו כלום' שהעברתם במהירות כחכף כשטף זרם מים עד שהם בעיניו כשינה שהוא זמן שלא הרגיש האדם בו. ואמ' בבקר כחציר יחלף ודמיו א"ל החציר והוא ירוקת הדומן והוא עשב ירוק מתהווה על פני הדומן בשחרים מהמ"ל היורד והוא כענן בקר וכשיכה אותו חמום חשמש יתיבש והוא מבקר לערב יוכחו (אויב ד כ) וכחציר כלום' אפי' יגיע לימי הזקנה אינם כלום כישימותו כמה בימי הנעורים והוא משל הבקר ואמ' שיחלף עתם כחציר. ואחר שהמשילו לחציר ולעשבים המשיך המשל ללחמיהם עתו כרגע כחציר (ו) שבבקר יציץ וחלף ר"ל יציץ ויתחדש כמו אם יכרת ועוד יחליף (אויב יד ז) ולערב ימולץ ויבש וענין ימולץ לדעתי מענין מליצות שהוא נפרך ביד מרוב יבשו והוא לדעתי מנפעל והיה ראוי שינקר בקמץ ויש מדרקים כלליתו בפועל מרובע והוא בודד ופי' ג"כ ענין כריתה מלשון אמללים. ועתה החל בכוונתו לדבר מזה הגלות כלום' אם כן הוא לכל בני אדם וגם לשלמים ולמעוננים שבהם כיש לנו אנחנו בני הגלות אשר (י) כלינו באפך על המאמיתנו בחמתך נבהלנו² (ח) שנה עונותינו לנגדך משל שתזכרם ותענישנו עליהם, ועלומינו ר"ל חמאת נעורינו למאור פניך שהוא באור כי הוא נראה או נפרש עלומינו סתרינו כלום' שעברנו בסתר והענשנתנו בגלוי ועלומנו חסר יוד [אף] כי הוא לשון רבים וי"מ אותו לשון יחיד והכל אחד. שנה, מלת שנה חסר הא בכתוב אלא שהיא שלמה בקרי וקריאתה מדרע. (ט) כי כל ימינו ר"ל בגלות פנו בעברתך וכלינו שנינו כמו הגה ר"ל כמו הדבור היוצא מפי האדם שחולף כרגע ודמיו חשנים לכליון הדיבור כי הדיבור אין לו מעמד יכלה כרגע וכאלו לא היה ולא ישאר סמנו רישום. וגם חכמי המחקר מדמים בני אדם לנער כותב לוח ימחק ויכתוב ודוד אמר כי צל ימינו עלי ארץ³ ואחז"ל הלואי כצל כותב או כצל אינך אלא כצל של עוף שנאמ' ימיו כצל עובר (כ"ר ריש פ' ויחי). (י) ימי שנותינו בהם מעט שאינם על הרוב אלא שבעים שנה⁴ ואם

(1) ג"ב ואלף במקום הזה יורה על הרבוי שאין אחריו רבוי כי באלף כולל תאחרים והעשרות והמאות והאלפים וכן אלף דור. (2) ג"ב ולכן חיי האדם קצרים כאלו נושב רוח עליו כרגע. (3) פסו' כי צל ימינו עלי ארץ הוא באיוב ח. אבל דוד אמ' (דהיא כט) כי צל ימינו על הארץ. (4) ג"ב כחבו חכמי המחקר כי החיים המכעיים לאדם ע' כי זמן ההווה והגידול בזמן הזקנה וימי ההווה והגידול ל"ה וא"כ החיים המכעיים ע' וזה יהיה בעוד שלא יתחדש בו

בגבורות ר"ל בהתגברות המבט שמונים שנה ואע"פ שימי משה היו מאה ועשרים הוא (119b) דבר כנבואה על הזמן העתיד וכ"ש בזמן הגלות. ואמ' ורהבם עמל ואון כלום ואפי' אותו הזמן המועט כל הנאות והשררה שבו לשרים ולעשרים ולמעוננים עמל ואון ר"ל הכל וריק¹). כי גז חיש ונעופה ר"ל כי גז ועובר אותו הנאות מהרה ונעופה לקבר — וגז ענינו סר — כמו וגז שריוס מן הים (במדב' יא לא) ממעי אמי אתה גוזי (מזמור עא) אלא שזה עומד ואותם שהוזכרו יוצאים. ואמ' (יא) מי יודע עוז אפך רמז אל העלם²) אפני משפטיו ית' ממנו כלום' כשאנו רואים עוות הסדר למראה עיניו בענין צרות יחיד או רבים פרט או כלל בענין צדיק ורע לו רשע וטוב לו אין בידינו לדון לחייב ולזכות על פיהם כי מי יבין עוז אפך על מה הוא בא ולפעמים כיראתך עברתך בענין בקרובי אקדש (ויקר' יא ג) כלום' כמה שהאדם מפליג ביראתך (ובעברתך) [ובעבודתך] אתה מפליג עליו (בעבודתך) [בעברתך] כמו שאמ' ע"ה על עצמו ויתעבר ה' בי למענכם (דברי' ג כו) ואצל האחר לא היה נחשב לכלום כדרך אתכם ידעתי וכו' (עמוס ג ב) וסביביו נשערה מאד (מזמור נ). ואמ' (יב) למנות ימינו כן הודע, יש לפרשו על האזהרה לאדם להיטיב מעשיו ולהטיב דרכיו. והודע מענין החבונות כלום' חן לנו לב להתכונן ולהרגיש במיעוט זמננו בענין מה שביארנו בפסוק חודיעני ה' קצי' (מזמור לט) ואז נשתדל להסיר לב האבן מבשרנו ולהביא אלינו לבב חכמה. או ר"ל כפי מנין ימינו שהם מועטים כן הוכיחנו כמו ויודע בהם את אנשי מוכות (שופטים ג טז) ויודע חזלי (ישעי' נג). או איפשר לפרש שני הפסוקים על הגלות כלום' מי יודע עוז אפך לשער אורך הגלות הזה והצער שאנו סובלים בו והנה כיראתך עברתך כלום' כל מה שאנחנו יריאים בו הכל לבפשנו יבא [בענין] ותלא תגע עריך ותבהל (איוב ד) ולא נדע קץ וזמן על זה ולא חודיענו קצנו מתי יהיה ולא נחוש לאריכותו להתיאש מן הגאולה ואז תהיה תכלית כוונתנו לעבוד ולהביא אלינו לבב חכמה. או נפרש לפי' זה שחודיענו הקץ ומתי תשלח הנביא אשר רוח בו והוא ענין לבב חכמה להיטיב דרכנו ולהטות לבבנו אליך (יג) שובה ה' כלום' עד מתי תעזבנו ותנחם על עבדיך ר"ל על רעתם.

שום דבר מקרי יסודיהו קורם זה הזמן ופעם בהם דבר גדול אם היה כמספרם ע'. ואם בגבורות ברבוי גדול בענין כי גבר חסדו ופשיעיהם כי יתגברו. וי"א כי אם הוא בעל כח וחוזק ויחיה פ' כי הכח גבורה ולשון חזיל גבורות גשמים מפני שיורדים בכח ואחזיל הגיע לגבורות זו היא מיתת נשיקה ר"ל שימות בלי צער כי יקל על הכחות ליסוד מתגוף ובנוער בהפך. וגבורות שם רבים כמו חסודות. (1) גיב ורהבם התוקף נרוסמות נקרא רהב ועל כן קראו למצרים רהב. ולי נראה כי ימי הבחרות הם ימי התוקף ועמל ואון מפני שהאדם מתעסק בהם בהבלי העולם ורודף אחר עמל ואון ותרגו' כמו רובם וכן אחזיל (יוסא פו). ורהב ריעוק הרבה עליו ריעים כי שעות מועטות הן שאינם עמל ואון כשעות התפלה וקריאת התורה והשבתות ומועדים. (2) בכי העולם.

(יד) שבענו בבקר פירשו בכל (120a) בקר ובקר וענינו בכל יום כענין יום יום יעמם לנו (מזמ' סח). וי"ם אם תעשה עמנו חסד בבחרותנו שירמוז לבקר שתלמדנו הדרך הישרה אז נשמח כל ימינו אפי' בזקנה. או ר"ל בבקר בעת הגאולה שבענו חסדך להיות הגאולה מתמדת עד שנרגן ונשמח בכל ימינו בלא הפסק. (טו) ושמחנו כימות עניתנו כלום' כמו שהפלגת הצרה שעניתנו בימי הגלות כן תרבה בהפלגת השמחה אחר הגאולה ולא יהיה לה הפסק¹). (עו) יראה אל עבדך ר"ל היוצאים מן הגלות פלך ר"ל פועל הישועה ודרך אל בנייהם דור אחר דור לעולם. ואז יהיה (יז) נועם ה' ר"ל השפעת טובו² עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו כי יש לפעמים מעשה בלתי נאות לעצמו וסועיל לעושהו כענין חורדת דוד רירו על זקנו ויש לפעמים מעשה נאות בעצמו ויויק לעצמו כי נטייה במעלות המדות אחר הקצה יזיק יותר מדאי ולכך התפלל שיהיה ענין האומה על צד חשווי במעשה נכון לעצמו³) וסועיל לעושהו⁴).

מזמור צא

(6) יושב⁵ בסתר עליון וכו' נראה לי זה המזמור משה רבי' אמרו כדעת חרש שהזכרנו ואמר ומתנבא על גאולת זה תגלות הארץ ושלל יתיאשו ממנו לרוב אריכותו אבל שיבטחו באל' והוא יצילם מצרת הגלות ובסוף יגאלם ויראם בישועתו. ואם' דרך קריאה אתה העם הנבחר היושב בגלות בסתר עליון והמתלונן בצל שרי כלום' שאין לך גואל זולתו לחסות תחת כנפיו אני אומר לה' שהוא (ג) מחסי ומצודתי ושהוא אל'י שאבטח בו שיצילך (ג) ספח יקוש ר"ל מצרת הגלות. ואומר כמו אתפלל או אומר פי' אנדיל מענין את ה' האמרת (דברי' כו) ואם איננו מאותו בנין כמו שפירשנו ג"כ כענין יומרוך למזמור (מ' קלט) כלום' אני מודה ומגדיל כבודו על מה שנגלה לי בנבואה שהוא יצילך ספח יקוש המוכן לך ללכך. וי"ם שאות ה' שרשך לה' הוא במקום בעבור⁶ כלום' אני

(1) ג"ב ואולי כי ימי הישועה הם כימי הגלות (סנהדרין צט). (2) ג"ב שיהיה לנו תאווה לעשות המלאכה. (3) ג"ב וי"א כוננה עלינו לתקן סבות ועלילות שלא יהיה להם מורה ועמל במעשיהם ונעם כוננהו שיהיה כלם כענין אם ח' לא יבנה בית (זה פי' א"ע). (4) ג"ב ויהי נועם אלף דלת מצאתיו בספרי' מדויקת (כך כתי') ושאל הצלחת נפשו באמרו ויהי נועם ח' עלינו כי אותו הנועם סגל הנפש השכלית, ושאל הצלחת חנוך באמרו מעשה ידינו כוננה עלינו וידוע כי איפשר שיהא המעשה נכון בעצמו ולא יראה נכון בעיני בני אדם ועל כן שאל מעשה ידינו כוננה עלינו שיהיה נכון בעצמו ושאל שנית ומעשה ידינו כוננהו שיהיה נכון בעיני ב"א כענין ומצא חן [ושכל טוב] בעיני אלק' ואדם. (6) ג"ב וזה המזמור נחלק לג' חלקים, הא' דברי היושב בסתר עליון והוא אומר לה' מחסי ומצודתי וכן כי אתה ה' מחסי ואע"פ שאינני דבק עם זה. הב' דברי המשוור שמדבר לנזכר היושב בסתר עליון והוא האומר כי הוא יצילך, לא תאונת. והג' דברי השם כי בי חשק. (6) פירשו

אומר לך שבעבור האל ובמצותו ובשליחותו שהוא (120^b) יצילך מפח יקוש והמשל על צרת הגלות וכן דבר הוות דברים ההזים ומתחדשים וכלל באמרו לילה ויומם אפי' צהרים. ד' מינים מהמכות והם פחד וחץ ודבר [וקטב¹] והמשיל הפנע שיבא פתאום אל החץ שיעוף ודבר וקטב הפסד האויר ויתכן כי המשילו אל החץ מפני שיגיע לכלי הנשימה כרגע בלא² התמחמה וענין באפל יהלוד שלא יוכל לחשטר ממנו עד שיקרהו פתאום. ודבר הוות ר"ל צער המשכרים והמכאובות. (ז) באברתו יסך לך ר"ל בכנפו יגן לך ותחת כנפיו תחסה צנה וסוחרה אמתו ר"ל כי אמתו והוא הכמחתו תחית לך צנה וסוחרה והם כלים שאדם מגין בהם עצמו מן התרבות ומן החצים וסוחרה המקפת פני גוף וצדדיו והצנה מגינה בפני הגוף לבד. והמשיך במשל (ח) שלא יירא משום דבר אף מן המקרים הרגילים והמצויים כפחד הלילה כמי שעומד בבדידות או אף לסחנה המפחד מאורב שלא יבא עליהם בלאט. ומחץ יעוף יומם ר"ל המושלך כפתע ומרוצה ולהיות הנוצח בראש ייחסו כלשון מרוצתו לעוף כאלו יעוף. (י) מדבר באופל יהלוד בחורף לרוב הקרירות ומקטב ישור צהרים בקיץ לרוב החסימות. (וכדש³) פי' דבר באופל וקטב הצהרים כענין שדים וגם יש לעזים ישור מענין שר וקטב. והעקר כי קטב לשון כריתה וישוד לשון שודה. ואמ' אח"כ (י) יפול מצדך וכו' פי' אלו חודמן שתעבור במערכת⁴ מלחמה מתפשטים ואתה הולך לדרךך אפי' נהרגו אלף משמאלך ועשרת אלפים מימין לא יגע בך רק אלא תראה משפט האלוה ותגמולו לאותם הרשעים שנהרגו ואתה שלם. וביאר קצת ההצלה (כי בי חשק) ותבחין⁵ בין אף ורבב כיתרון הימין על השמאל. ויפול מצדך וכו' נראה לי שהבטיחו עוד הבטחה יתירה סוף דבר שלא יבאו עליו הצרות בפרט אלא שבבא הגזרה כללית ותנך רואה בעיניך ואליך לא יגש רק שתביט בעיניך רעתם (121^a) וענשם (ח) ושלום רשעים ר"ל העונש שהאל משלם להם תראה. וכמה אתה זוכה לזאת ההצלה מצד בטחונך באל ית' (ט) כי אתה שמת מחסך ומסרך ח' שהוא מחסי ועליון על הכל לעשות חפצו. ומצד היות בטחונך בו ית' לבד הוא ישמרך מכל חזיק. (י) לא תאונה אליך רעה ר"ל תודמן מענין אנה לידו (שמות כא יג) או ענינם גרמה וסבה בענין לא חסב כלום אפי' עיי סבה וגלגול וכו' (יא) לא יקרב באה לך שום פגע כי האל ית' כבשתך בו יצוה מלאכיו לך ר"ל בעבורך כענין אמרי לי אחי הוא (בראשי' כ יג) לשמרך בכל דרכיך ר"ל שישבב בהשגחתו סבות להצילך מן המקרים והפגעים. ולהפליגת עקרי השמירה אמ'

אתה חיושב בסתר עליון ובצל שדי יתלונן אני אומר לך כעבור השם שהוא מחסי ומצורתו כי הוא יצילך. (1) חסר בכ"י. (2) בכ"י כלו. (3) מ' שו"ס. (4) בכ"י במעברת. (5) בכ"י והיחבין אלה.

דרך משל שאותם המלאכים ישאוך (יג) על כפים מיראתם שטא תגוף באבן רגלך הכל משל ששימך רחוק מן המקרים ולא יביאך לירי נסיון. ואמ' (יג) על שחל ופתן ר"ל שתמשול בחכמתך ובשכלך על האויבים החזקים והתקיפים. ודרך הנבואות לדבר פעם על דרך נמצא ופעם לנכח וע"ד נסתר והוא אמרו עתה (יד) כי בי חשק ואפלטתו ר"ל בדין עלי שאשניה עליו בכל מיני השגחה הנזכרת כי נפלאה אחבתו לי לדבקה בי ויגעל בכל' זולתי זהו ענין החשק. ואשגבתו ר"ל אחזקתו ואאמצתו כי ידע שמי כל' לא שכחו עם התאחרו והשתקעו בין האמות והוא לדעתי (טו) עמו אנכי בצרה כלום' שקם חוקף צרותיו לא עזב אמונתו ולא נטה מני ארח אבל אנכי בקרבו ור"ל עיניו ולבו תמיד אלי. או נפרש עמו אנכי בצרותיו לחושקו מהם או רמז לענין בכל צרתם לו צר (ישע' סג ט) כמו שביארנו. (טז) ארך ימים אשבי' עהו ואראהו בישועתי בזמן הנאולה או רמז על הישועה הנצחית לעולם.

מזמור צב

(6) מזמור שיר ליום השבת. אמרו בדרש² שזה המזמור אדם הראשון אמרו שנכרא בערב שבת ונתקלל ובשעת י"ב של יום הששי כשנתגרש מג'ע בא חב"ה ליתן איפופסין³ ר"ל גור דין אלא שנכנס שבת (121b) וניצל ובא לום' הימנון⁴ לשבת ר"ל הודאה אמ' לו השבת לי אתה אומ' הימנון אני ואתה נאמ' הימנון להב"ה הה"ד (3) טוב להודות לה' (5) והעקר בדרש האחר שאמרנו למעלה שמשש רבי' אמרו ורמזו בו על ענין אמונת החדוש שאמונת החשנה וגמול ועונש נמשכת אחריו וכבר ידעת שהגדולה שבסיבות נתינת השבת היא לקבוע אמונה זאת בלבבות ואמ' טוב להודות כלום' עתה עת נאות וטוב להודות לה' ולהתבודד בנפלאותיו להיוחו עת הפנאי עד שמתוך התבודדותנו נשיג כבוד הכורא ונפלאותיו ונשבת ונזמר לשמו (ג) להגיד בבקר חסדך כלום' עד שנדע ונקבע בלבבנו זאת האמונה תמיד והוא ענין בבקר ובלילות כלום' בכל זמן ורומזו בחסדך על בריאת העולם עולם חסד יכנה (מזמ' פט ג) ואמונתך רומזו על אמונת גמול ועונש שהוא יושר ומשפט והוא ענין אמונה, אל אמונה ואין עול וכו' (דברים לבד⁶). (ד) עלי עשור ועלי נבל וכו' ר"ל דרך הפלגה

(1) בכ"י לבבל. (2) עיי' שו"ט והערת רש"י שם. (3) ἀπόφασις. (4) ὕμνος (במדרש מובאים מלות יוניות כראוי בתכונה הרביעית תחת הראשונה הימנון ת' הימנוס וכן אפופסין ת' אפופסיס). (5) ממדרש שו"ט מזמור זה (סוף סי' ג) ועיין ב"ר סוף פ' כב שאדם הראשון אמר מזמור זה אחר שגודע לו כח התשובה עיי' קין ושם אמר לוי המזמור הזה אמר אדם הראשון ונשתכח מדורו ובא משה וחדשו על שמו ע"כ. (6) ג"כ חסדך שעושה חקב"ה עם בני אדם ואמונתך בלילות שהרוחות מופקדות בידו בלילה.

שנזמר בעניינים אלו בשמחה והזכיר מכלי הניגון [נבל] כעין נאד. והגיון פי' נעים הניגון והזמר. אמר (ה) כי שמחתני ה' בפעליך כלום' ביום השבת התעוררתי לדעת סודות מעשה בראשית והשגתי כהבנתם עד ששמחתני בפעליך ורננתי במעשה ידיך וראיתי כי (ו) גדלו מעשיך ועמקו מחשבותיך מהחגלות ענינם רק ליחודי סגולות. ואמ' (ז) איש בער וכו' כלום' הפתאים בראותם העדר הסידור בכני אדם בענין הצלחת הרשעים יכפרו באמונת האל בגמול והעונש ויבואו מזה לכפור באמונת החדוש שזו תלויה בו והוא אמרו שלא יבין ולא ידע הסבת (ח) בפרות רשעים כמו עשב כלום' הצלחה בקלות ומהירות והוא ענין ויציצו כלום' יפרחו ויצמחו. וייחסו זה להקדר אופני המשפט ואין גמול ועונש ולא ידעו כי הצלחתם היא לרעתם כדי שישמרו בקולם הבא עדי עד ויהיה להם הצלחה מדומית (122^a) בזה העולם לתגמול איזה טוב שנזדמן לידם כענין ומשלם לשונאיו אל פניו להאכידו (דבר' ז י) ר"ל במציאותו ובהיותו בחיים להאכידו באחרית. ודמה הצלחתם לעשב שעם היותו צץ ופורה בקלות ייבש ג'כ בנקל, אבל בהצלחת הצדיק אמ' דרך קיום ותתמדה כתמר וכאזל לכנון. ואמ' (ט) ואתה מרום כלום' אין ליחס בהצלחתם הסתלקות השגחה והקדר גמול ועונש אבל שעם כל הצלחתם אתה מרום וצופה ומביט בכל ועוד יבוא זמן שיאכדו אויביך (י) ויתפרדו כל פועלי און והנה בראש גולים¹). ואמרו (יא) ותרם כראם קרני עבר במקום עתיד וכן כל הנמשך בשני המקראות ודבר באלו כלל האומה ומדבר בערו לום' שבאותו זמן תרים קרני כראם (קרני) כקרני ראם שהם חזקים ביותר ואבולד ראשי בשמן רענן כלום' לח וחדש ושמן הוא משל על הענג מתמיד וכן (יב) ותבט עיני בשור² (122^b) * ר"ל בעיוני כלום' שאראה בהם רצוני וכן המרעים תשמענה אזני מהם ככל חפצי והצדיק (יג) יפרח וישגה תמיד כתמר וכאזל שהם גבהי קומה ובקיום ובתמדה משל על הצלחה גדולה ומתמדת³). ואחר שדמה אותם לעצים אמ' בהם שהם יהיו (יד) שתולים בבית ה' ובחצרות אלהינו יפריחו רומז אל החכמות אשר שם פרי עץ הדר לוקח נפשות. (טו) ועוד ינובון בשיבה נ"ל בפירושו שגדל האלנות ובעלי חיים יש זמן לתכלית גדולם שלא יגדלו עוד אבל

(1) נראה שצ"ל והנם בראש גולים, זה לח"כ עמוס וזו ושם דבר הנביא כנגד העשירים השאננים השוככים על סמות שן וגו' ולא נחלו על שבר יוסף שתבוא עליהם צרת גלות. (2) כאן ניב ר"ל שראה נקמה מאויביו הנמצאים עמו וככה תשמענה אוניו באויביו שאינם עמו. (3) ניב ואמרו (ב"ר מ"א ושר"פ כאן) כי התמר יש לו לב כעץ האגוז והגפן ואין לו לב אלא בעץ האמצעי הוזה מוגדל ועולה למעלה ואין לב בחירותו וזה הענין נכבד כי לב הצדיק אינו פוגח אלא למעלה ועושה ביושר כאזל מתמר ועולה (יומא לח).

הצדיקים ינוכחון ר"ל יגדלו ויצמחו לעולם אף בשיבתם ויהיו דשנים ורעננים כבימי הבחורות⁽¹⁾. וכל זה (טו) לתגיד כי ישר ה' ר"ל שיתפרסם בזה כי ישר ה' צורי ולא עולתה בו מע"פ שיחיה זמן שראו בו הצלחת רשעים ומלת עולתה שלימה בקרי אבל בכתיב חסרה ואו.

מזמור צג

(123^a) ה' מלך גאות לבש וכו' גם זה המזמור נראה לי שרומז על חדוש העולם ובפרט על חגלות הארץ בהקות המים אל מקום אחד. ואמ' (ב) ה' מלך גאות לבש כלום' עליונים ותחתונים יכירו כיצד מעלתו העצומה ובו התאזר עוז וגבורה בחדשו העולם יש מאין וכחשינו תכל באמצע העולם כל תמוט ותנוע לשום צד. ויש לפרש דרך צחות שהאל מתלבש בגאות כלום' שהולמו והולטמו ולא שאר הנבראים. ואמ' אף תכון כלום' כי כל גאות סבה לכל הריסת מצב אבל [גאות]⁽²⁾ האל היא הנוחנת והמקדמת חבל בקיומו⁽³⁾ (ג) ונכון כסאך הוא שהתחיל בסיפור בריאת השמים כי הגלגלים יקראו כסא ואמ' שנבראו בצביונו ובתכלית שלימותו וסמא ר"ל מעת הכראם ומעולם אתה כלום' מקודם בריאת עולם שהרי אתה בראת הכל. (ג) ונשאו נהרות קולם רומז אל הקוות המים וישאו נהרות דכים כלום' ירימו קול בעת עברם בשטף⁽⁴⁾ על המקום שיזכאוהו וישחיתוהו. ואמ' (ד) אדירים משבריים ר"ל גלי הים כי אדיר בסרום ה' לעשות בהם ולשנות טבעם לתת חול גבול לים חק כל יעברנהו ולחיות כל אלו העניינים נודעים מצד הקבלה ונמשכים לאמונת החידוש והם הם הדברים הנכללים במלת עדות כמו שביארנו אמר (ה) עדותיך נאמנו מאד כענין עדות ה' נאמנה (מזמור יט). ולבי תך הנודע במצב החכמים בעלי זאת האמונה נאות קדש ר"ל נאה לקדשו ולחדרו, לא לכופרים אשר לא יאמינו דבר רק מה שיחייב ההיקש המופתי ויגורנו העיון השכלי. ומחלה פני האל שיעמוד בקיומו והוא אומרו ה' לא רק ימים ולא שיחרכ בסוף אבל שהוא מתפלל על זמן שיש לפחד בחרבנו והוא כל זמן שיש לשאר האומות שולטנות כל' עד שיבוא זמן שתמלא הארץ דעה את ה' ולא יפחדו עליו וכמותו כי לא מעוכך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך (כרא' כח טו) כל' שמשם ואילך אינך צריך להבטחה. ויש מפרשים שזה המזמור על זמן המשיח וה' מלך עבר במקום עתיד כל' כי אז יכירו העולם במלכותו ויכנעו מלפניו ויפשטו מעליהם לבוש גאווה וגאון אשר היו לבושים כמו שאמר

(1) נ"ב ויתנו פרי בשיבתם ולא יהיו כעץ שימנע פריו ברוב הימים. (2) גאות הוספתי. (3) נ"ב בל תמוס כי בשבעה שתמוס כי היא כברה וחפלא איך תעמוד באויר תלויה וברצו הכורא עומדת ולא תמוס כמו שמניע הגלגל בגאותו ולא יעמוד כן מעמד הארץ שלא תתנועע כנקודה בתוך העגולה. (4) בכי בשתף.

פרעה ל' יאורי (יחזק' כג ג) ונבוכדנצר אעלה על במתי עב (ישע' יד יד) ומלך צור מושב אלים ישבתי (יחזק' כח ב). אף (ב123) תכון תכל בל תמוט כל' יושביה בשלוח לא ינועו הנה והנה הפך הנאמר בזמן המלחמות נוע תנוע ארץ פור התפוררה ארץ (ישע' כד יט וז). (ב) ונכון כסאך פי' ג"כ כי אז יכירו כי נכון כסאך. (ג) ונשאו נהרות משל על קבוץ האומות בימי גוג ומגוג כדמיון הנאמ' במלך אשור הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרכים (ישע' ח ז) כל' שהם מגומים לרכאנו תחת רגליהם. (ד) ואדירים משברי ים כלומ' ממשברי. ואמנם אדיר במרום ה' ויכול על כולם. (ה) ועדותיך ר"ל הכמחות שכבר הכמיחנו על ידי נביאיו נאמנו מאד והם נבאים בהצלחתנו ובכנין בית המקדש. לאורך ימים כלומ' באחרית הימים. ואלף נאווה מונעת בחיטוף פתח ולפי' יש מפרשים אותו לשון תאוה ואיננו נכון אלא שהונקה דרך זרות.

מזמור צד

(ה) אל נקמות ה' וכו' כוונת המזמור להתאונן על בני הגלות ולהתפלל על הגאולה ממנו ולהנקם מן האויבים ואמ' דרך תפלה אתה ה' אל נקמות הופיעה ר"ל השגיח עלינו לקחת נקמתנו מיד אויבינו וכן אתה שופט הארץ אשר כל דרכיו משפט (ב) הנשא להשיב גמול על גאים⁽¹⁾ כי (ג) עד מתי רשעים יעלוזו ברוב הצלחתם (ד) ויביעו⁽²⁾ ידברו עתק ר"ל עוזת וגבוהות וכן פועלי און יתאמרו ר"ל יתגאו ויגדלו עלינו וידכאו עמך (ה) ונחל תך יענו תחת ידם ויהרגו (ו) אלמנה וגר ר"ל ישראל הבא להתגורר עליהם ויתומים ירצחו ואינם מתיראים ממך כי הם לא יאמינו בדיקת האל כפרטים כלל כ"ש בגמול ועונש והוא אמרו (ח) לא יראה ולא יבין אל הי יעקב. ואמ' (ט) בינו בוערים בעם ר"ל פתחים איך תכפרו בדיקת האל הנוטע און הלא ישמע ר"ל אם לא יבין ענין השמועה. וכן אם יוצר עין הלא יביט ר"ל הלא יכיר ענין הכמה ואלו לא [ירע]⁽³⁾ הנפח ענין התפירה ומכין אותה ומציירה בשכלו איך היה עושה המחת⁽⁴⁾. ואח"כ ספר עליהם בגמול ועונש ואמר (י) חיוסר גוים הלא יוכיח כל' נתפרסם עונש האל באומות ידועות בהרעם לישר' כבמצרים⁽⁵⁾ וזולתם

(1) נ"ב או בהשיבו גמול על גאים יתבאר לבני אדם שהוא דם ונשא. (2) יביעו שלא יפסקו דבריהם כמו מבע. (3) ידע חסר בכי. (4) נ"ב ואין צריך לעינים ואזנים כי הוא הנותן כח בעינים לראות ובאזנים לשמוע והנה המראה והשמע מאחו ואיך לא ידע הכל והזכיר האזנים בראשונה בעבור שהשלים ולא יבין כדרך ואתן לעשו. והזכיר נפיעה מן האזנים כי הם נפועים כשני נקורות חסרנין בגלגל ועם העין הזכיר יצירה כי הצורות נוצרות בכל עת בעין. ר"ל שמתרשמות בעין. יפה דקדק כי לא יחכן לומר יצירה ממשי ותכלית העין באדם להבין ולהשכיל כי אם אין זה אין להם מותר על אזני הכהמה ועיניה (אלו דברי א"ע עד ר"ל). (5) נ"ב כאנשי דור המבול והפלגה וסרום ועניינו אם [אתם] רבים, כבר יסר רבים כמוכם (גם זה פי' א"ע).

עד שלמרס דעת בתוכחות ואמר שכן איך תפקפקו (1244) במה שאין ספק בו
והוא ענין (יא) ה' יודע מחשבות אדם כי המה הכל פ' אצלי אע"פ שהמה
הכל וזה כי הכופרים בידעת האל חושבים לומר כן דרך רוממו' האל כלום' שמרוב
מעלתו ושפלות התחתונים לא ידעם ואמ' עתה כי הוא יודע מחשבות אדם ולא
ימנעו מזה שפלותם אבל ידעם אע"פ שהם הכל¹). ומצד שהם באומרים כן הביאם
לזה העדר הסדור ועוות במשפט בראותם הצדיק הוכח כמכאוב ואם האל יתברך
ידע זה הנה נייחם אליו העול אמ' על זה כי המה הכל במשפט. והוא אומרו
(יב) אשרי הגבר אשר תיסרנו ית כלום' לטובתו ומתורתך תלמדנו
כן באומרו כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (דברי' ח ה) וכן למען
ענותך ולמען נסותך להטיבך באחריתך כל' שיפקדוהו לרגעים לקצת עונות שבו.
(יג) להשקיט לו באחרית ימי רע ר"ל שלא יהיה מנוחלי גהינם והוא אומרו
עד יכרה לרשע שחת כל' להשקיט בעוד שיכרה לרשע שחת ועד במקום
ועוד כמו עד זה מדבר (איוב א יח)²). (יד) כי לא יטוש ה' (אח) עמו בגלות
ונחלתו לא יעזב השם לעולם אבל בא יבא זמן פקודתם ואם יארכו הימים
(טו) כי אם גרל עונם מנשוא הנה משפטו ית' ישוב צדק ר"ל שיהפך מדת
הדין למדת רחמים ויקבל תשובתם וימשוך אחריו כל ישרי לב³) שהרי גם
בגלות הוא מראה להם נפלאותיו תמיד כאמרו ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם
לא מאסתי וגו' (ויקרא' כו מד) ולולי זה (טז) מי יקום בערי עם מרעים אשר
הגלית ביניהם ולי במקום בעבורי כמו אמרי לי (ברא' כ יג)⁴ ובודאי (יז) לולי
ה' שהיה עזרתה לי כבר שכנה דומה נפשי ר"ל במקום הכריתה והיא הקבר
כמו יורדי דומה. ונפשי פ' גופי או על הנפש החיונית אבל כשהייתי סבור (יח) מטה
רגלי חסדך ח' יסעדני. (יט) וברוב שרע פפי⁵ בקרבי ר"ל מחשבותי
ומכוכותי בקרבי תנחומיך ר"ל הבטחותיך אשר האמנתי בהם ישע שעו נפשי
ובאו השין והעין הראשונה במלה זו פתוחות דרך זרות. ואמר להורות על הנהגת

(1) נ"ב ומי שהדעת מאתו יודע שכל מחשבות אדם הכל שאין כחן להוציא לאור
תעלומה (גם זה פ' אע"פ). (2) נ"ב או עניינו שהוא מתלמד בעת היסורין והצרה כמו
שח' [רגם] אשר הלך חשכים (ישעי' נ) דעבד אוריחא בעקא כגבר דמהלך בקבלא. להשקיש לו מימי
רע כי ידעת התורה סבה להיותו גבר בהשקם ובנחת ושלם יודוך אחר הכל הימים שהם ימי
רע ע"כ. (3) נ"ב כי עד צדק ישוב משפט ר"ל אע"פ שנראה גאות הרשעים וגבהותם
והזמן הטיב להם, עור ישוב המשפט אל הצדק וילכו אחריו כל ישרי לב וא"ל (מ' שו"ס
לפסוק זה) סתן שכרם של צדיקים ינתן באחריתם שני ואחריו כל ישרי לב ושל
רשעים ינתן לפניהם שני ומשלם לשונאיו אל פניו ומעם כי הרשעים שופטים עתה אבל עדין
ישוב המשפט אל הצדק. (4) נ"ב מי יקום לי עם מרעים תרגומו מי יקום ללחם
בעבורי ומי יתיצב להריב בעבורי כענין נצב לריב ה' (ישעי' ג יג). (5) נ"ב נקראו
מחשבות שרעפים כי מן הנפש ישחעפו.

מלכי האומות בעזות סדר (כ) היחברך כלום' היחברך עמך כסא הוות¹ אשר בכל עניניו יוצר ומוליד עמל עלי חוק ר"ל כחוק נגזר וידוע שלא (124b) ישתנה. (כא) יגודו ר"ל יתחברו גדודים גדודים על נפש צדיק ודם נקי ירשיעו כלומר יעמידוהו בחזקת רשע ויהרגו דם נקי. ויש מפרשים יגודו יכרתו כלום' יתחברו משפטם על נפש צדיק לחרגו, ואמרו (כג) ויהי ח' עבר במקום עתיד ועל כל האומה כלום' שבסוף יתיה ח' די למשגב ולצור מחסי וכן (כג) ישיב עליהם אונם ר"ל שיקרום מענין עמל ואון. ויצמיחם ברשעתם ואמר דרך תפלה ימחר יחישא מעשהו כאמרם יצמיחם ח' ויושיענו מידם ביד חזקה וזכורע נטויה.

מזמור צה

רוב מפרשים ראיתי שפי' כוונת המזמור לזמן הגאולה שיאמרו איש לאחיו נלכה להודות לאל ולזמר לפניו. ולי נראה שכוונת המזמור היא ללמד בני דורו ולחשקיע לבבם באמונות התוריות ורמו על אמונת החדוש והשגחתו ית' וחיות עיניו משוטטות כמעשינו²) אם טוב ואם רע לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. ואמ' (b) לכו נרננה וכו' ונאמר כאן לשון הליכה על זיריו מעשה כמו לכה נשקה את אבינו וכו' (ברא' יט לב) לכו ונחשבה על ירמיהו מחשבות (ירמ' יח יח) כלום' חזרו להתרחק מהאמונות³) הרעות מתת חסרון בחוקי ית' ונעברהו בשירה ובזמרה ובשמחה ובטוב לבב כי התרועה משל לשמחה וענין (ג) נקדמה פניו בחודה ר"ל בהודאת. (ג) כי אל גדול ד' ומלך גדול על כל אלק' כלום' שהוא בעל היכולת לשנות הטבעים לרצונו וענין (ד) אשר בידו מחקרי ארץ פי' זולתי כמו קצוי ארץ כלומר שכל הארץ בידו או תחתיות הארץ כענין ויחקרו מוסרי ארץ למטה (ירמ' לא לו)⁴). ואצלי בפי' מה שידוע שבקלי אמונת קדמות העולם נבוכו בהגלות הארץ איך היה אחר שיצא להם במופת בהנחת טבע ביסודות להיותם כדוריים מקיף האחד את חברו עד שיתחייב על הארץ בהיותה כבדה שביסודות ככרות מוחלט להיות המים מקיפים אותה על תכונה גלגלית מכל צד. וכן למים עם האויר וכן לאויר עם האש עד שהצטרכו לזה למחקר גדול ולסבול הרחקות עצומות כמו [שידוע] למכנינים בספרים הטבעיים אבל אנחנו קהל בעלי הדת הנבחרת הדבקים בה' מאמינים כיכולתו והשגחתו (125a) אומרים בודאי כי כן היה בעת הבריאה, אבל שברצון אלהינו קוו המים ונראה היבשה והוא אמרו הנח אשר בידו מחקרי ארץ ר"ל כי כל מה שיחקרו הפיזוסופים במה שיראה

(1) נ"ב צדק ומשפט. אתה היושב על כסא צדק, ואמת מנון כסאך, היתחבר לך שקר יוצר עמל עלי חק כי הנבראים מצד ההעדר הדבק בהם הם שוא כענין על מה שוא [בראת] כל בני⁵ אדם וההעדר דבק בנבראים זה העולם ונשואים לעד וזה החק שנתן להם לא יעבור. (2) בכי' במעש. (3) בכי' להתעסק מהאמונות. (4) בכי' מלמטה.

להם בענין הארץ כנגד המבט הוא אצלנו בלתי ראוי לחקור עליו אבל שהוא במאמרו ורצונו שנה טבעה להיותה מונחת על זאת התכונה כמו שחדש העולם יש מאין וכן ותועפות הרים לו. ואצלי בפ' ענין גלוי וזוהר כמו תעופה כבקר תהיה (איוב יא יז) עושה שחר עיפה (עמוס ד יג) שחם ענין תחברקה והזוהר כל' מה שיחקרו בתגלות הארץ וההרים הכל ברצונו היה ולא מצד המבט ופרט הענין עוד באומרו (ה) אשר לו הים והוא עשהו ר"ל שצוה לחקות שם המים⁽¹⁾ וכן ויבשת ידיו יצרו וכאח מלת יבשת בלתי סמיכה שלא כמנהג. ואחר כן בא להורות ענין ההשגחה וענין גמול ועונש והוא אומרו ובואו נשתחוה ונכרעה נכרעה לפני ה' עושנו. כי הוא אלהינו ר"ל מנהיגנו (ו) ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו ורמז להדמות לצאן השגחתו בנו והתמדתו בחבטת עניניו כל זמן שנשוב אליו בכל לב והוא אמרו היום אם בקולו תשמעו⁽²⁾. ואחר זה חזיחם להעתק מן האמונות אשר נעקרו מדבר בהם והוא שהזכיר להם מעשה האבות המקשים ערפם אשר עם ראותם נסים ונפלאותיו תמיד היו מפקקים באמונתו והשגחתו והוא אומרו (ח) אל תקשו לבבכם כמריבה כיום מסה במדבר והם מקומות נקראו כן על שם פעולותיהם הרעות כדכתי' ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב ב'י ועל נמותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז ז) והוא אמרו (ט) אשר נסוני אבותיכם בחנוני גם ראו פעלי כלומ' עם ראותם פעלי ונמי ונפלאותי עד ששנאתים והתקוטטתי בהם ארבעים שנה שהקמדתם במדבר. (י) ואומר עם תועי לבב הם ר"ל נמכלי היריעה ומאשר לא ידעו דרכי אירע להם פיקפוק והפך באמונתו יח' וכן לא ידעו שמה שלא נכנסו לארץ היה מאתי דרך עונש והוא אמרו (יא) אשר נשבעת בי באפי (125b) אם יכואון אל מנוחת י"ל ארץ ישראל כאומרו עליה כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה (דברי' יב ט).

מזמור צו

זה המזמור יראה שנאמר על זמן הגאולה ואמ' (ב) שירו לה' שיר חדש ר"ל שתפליגו בהודו' וזמירו' לפניו ולא יספיקו לכם השירים והמזמורים והתהלות שנעשו אבל שתוסיפו בחדש כמה וכמה לרוב הניסים והנפלאות אשר יעשה ה' לכם. וכל הארץ ר"ל כל יושבי הארץ וכמותו כל הארץ ישתחוו לך (מזמור סו ד) וכל הארץ כאו מצרימה (ברא' מא נז) ורבים כמוהו. ואמ' (ג) בשרו סיום ליום ישועתו ר"ל שהנביאים ינבאו הגאולה בעתה ויבשרו איש את

(1) נ"ב או כלל באמרו הוא עשהו אל כל ביח שהם בימים כי הוא העושה אותם וכן כל מה שעל היבשה ידיו יצרו אותם וענין יצרו תקנו וכן תרינ' לשון יצירה תקין.
(2) נ"ב ר"ל אם בקולו תשמעו כמו אשר כי מצאנו אשר כמו אם אשר נשיא יחשא (ויקרא ד כג). ושיעורו היום אם בקולו תשמעו אתם עמו וצאן מרעיתו.

אחיו בה על פיתחם. מיום ליום ר"ל תמיד וכן אמ' (ג) ספרו בגוים וגו' וכל אלו הצווים הם דרך העתיד כלו' שהענין יהיה כן שיבשרו איש את אחיו ויספרו בגוים וכן שהענין יתפרסם מאליו ויתחם אליהם כאילו הם סיפרוהו והוא ענין (ד) כי גדול ה' וגו' על כל אלהים פי' על כל צבא השמים והוא אומרו (ה) כי כל אלהי העמים אליילים כידוע מאז הקטירם לשמש ולירח ולצבא [השמים] בכפירת מציאותו ית' ומהם בהודאת מציאותו עם כפירת יכלתו וה' הוא אלהים שעשת אותם והם נבראו ומושפעי' והוא וה' שמים עשה. (ו) הוד והדר לפניו ר"ל בעולם המלאכים ועוז ותפארת במקדשו ר"ל בעולם הגלגלים. ואמ' על כלל כל האומות שאחר שיראו הישועה הגדולה הזאת ישובו לארץ ויהפך לכל עמים שפה ברורה ולכן אמר לשון צווי שבמקום עתיד (ז) ה' הכו לה' משפחות עמים ה' הכו לה' כבוד ועוז ושובו אליו במנחת רצויה (ח) ובואו לחצרותיו והשתחוו לו שם [בחדרת קדש] כי המקדש נקרא הדרת קדש. ואמ' (ט) חילו מלפניו כלום' שיהיה מכאן ואילך מוראו על פניכם כי תקבלו מלכותו יאמרו כל אומה לחברתה (י) ה' מלך כלום' שתודו במציאותו ויכלתו וכן שתודו בחשגחתו ובנמול' ועונש והוא אמרו אף תכון תכל בל תמוט ר"ל שכולם ייראו לנפשם ויזהרו מחטוא איש כאחיו והוא ענין ידיו עמים במשרים ויהיה אז (1262) שלום גדול בארץ. ולתפלת השלום אמ' כי (יא) ישמחו השמים ותגל הארץ וכן ירעם הים וסלואו ר"ל כל מה שבתוכו וכן (יב) יעלוו שרי והוא כמו מדבר ור"ל שדה וכן אז ירגנו עצי היער חכל משל לשמחה גדולה לרוב השלום הפך אמרו שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם (יואל ד טו) אבלה נבלה הארץ (ישע' כד ד) ואקריר עליו לבנון (יחזק' לא טו). ואמ' שזאת השמחה תהיה (יג) לפני ה' בבואו לעת הישועה להעמיד תבל בשלום כשפטו תכל בצדק ועמים באמונתו. ויש מפרשים כי בא לשפוט הארץ ליום הדין ולא יראה כן כי הכל נמשך לזמן המשיח. ומ"ם בספר דברי הימים (דח"א טז) נצטרף מזמור זה עם מזמור הודו לה' קראו בשמו כשהעלה הארון מבית עובד אדום לירושלם אלא שאיפשר שאעפ"כ נתנבא בו על הגאולה על הדרך שביארנו לעד הכבוד הנצחי למקום המקדש והוא שסיים שם הושיענו אלהי ישענו וקבצנו וחצילנו מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך.

מזמור צו

זה המזמור ג"כ כולו לענין הגאולה לחזק לכות בני אדם לכל יתיאשו ממנה ומלך עבר במקום עתיד כי כן דרכי חגבואה תמיד והענין שאז תהיה לה' המלוכה. (ה) וישמחו איום רבים הם אותם שישבו אליו בכל לב

והעומדים במדרם יכלו וישחתו מלפניו והוא אומרו (ג) ענן וערפל סביביו להחשיך להם ולהקדירים כי צדק ומשפט מכון כסאו לתת לאיש כדרכו. ומלת צדק תבא לפעמים כענין חסד ופעמים כענין יושר. (ג) ואש לפניו תלך רומז על אש הצרות והמכוכות או רומז על אש גהינם. (ד) והאירו ברקיו תכל ר"ל שעל ידיהם חלו ורגזו מפניו והנשארים יראו וייראו וישוכו אליו עד שתמלא הארץ דעה לעובדו יתב' שכם אחד. או פי' שיתפרסם⁽¹⁾ להם עונשם עליהם והוא ענין ראתה ותחל הארץ. (ה) והרים ר"ל מלכי ארץ שהם מלכי האומות ושריהם וגדוליהם כדונג נמסו מרוב פחדו ית'. וכל אלו הלשונות כמו שביארנו הם עבר במקום עתיד (ו) והגידו השמים צדקו ר"ל ישירו בהתפרסם העונש אשר ישלח האל עליהם בהסמירו אש וגפנית ואכני אלגביש עליהם או יהיה צדקו כענין חסדו כי משפטיו על האומות הם חסד (126b) לישאל. (ז) ויבשו כל עובדי פסל המתהללים באילים ר"ל המתהללים בהצלחתם לאיליתם כהכירם ובחתפרם אליהם⁽²⁾ כי הכל המז ומעשה תעתועים. והשתחוו⁽³⁾ לו הוא לשון עבר כלומי' שהם יכירו וידעו אז כי כל אליהם ר"ל צבא השמים כלם הם תחת ממשלתו והם משתחווים לו כאומרו וצבא השמים לך משתחווים (נחמ' ט ו). ואז תשמע (ח) ותשמח ציון ותגלגלה בנות יהודה למען משפטיו ר"ל ערי יהודה בהתפרסם לכל (ט) כי אתה עליון נורא ונעלית על כל אלהים. ואמ' דרך הערה לבני האומות השבים אליו בכל לב אתם (י) אוהבי ה' הבאים לחסות תחת כנפיו שנאו רע ר"ל שלא תשובו למרוד עוד בה' לשוב להרע לישראל כי האל השומר נפשות חסידיו מיד הרשעים יצילים ויושעים ולקץ הימים (יא) אור זרוע לצדיק וליושרי לב שמחה. וזרוע הוא כמו זרוע כי אותיות ה"ח ע"א מתחלפות כי הם ממוצא אחד⁽⁴⁾ וכמותו אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך (משלי יג ט) שהוא כמו⁽⁵⁾ ואז בעת ההיא יאמ' לכל אחד מבני הגלות (יב) שמחו צדיקים בה' אשר עשה לכם את התשועה הגדולה הזאת להוציאכם מן הגלות וחודו לזכר קדשו.

מזמור צח

גם זה כשלפניו אין בו שום חדוש (ה) וחושיע לו ימינו פי' כאלו היה הוא צריך תשועה שבגאולת העם הנבחר נתפרסם מה שנמסר לשאר האומות מן האסונות והוא כענין בכל צרתם לו צר (ישע' סג) שהיא הכוונה בעצמה כמו שפי' בזה שכתבנו למעלה וכן והיה ה' למלך כאילו עתה אינו מלך כל' שיכפרו קצת אומות מהם ביכלתו מהם מהשגחתו וכשיסתלקו אלו הכפירות תמלא הארץ

(1) בכ"י שיתפרסמו. (2) בכ"י אליו. (3) בכ"י וישתחוו. (4) בכ"י אחת. (5) בכ"י יש כאן מקום חלק לסימן שחמר דבר ונראה שצ"ל וישמח הוא כמו יצמח ושרש צמח בל' סודי כמו זרח והאיר בעברית, ושין וצדי ג"כ ממוצא אחד.

דעה להודות הכל במלכותו ואמר דרך משל כאילו נחלץ מאותן הכפירות (ג) וזכר חסדו ואמונתו ר"ל הבטחתו. ולשטמתו העולם בכללו אמר (ד) תריעו לה' כל הארץ וזכר הצוצרות ושופר וקעס חים ורנון ההרים הכל דרך משל לרוב השמחה וסבתה השלוח והקמירה לכמת ואין מחריד. והוא ענין (ט) לשפוט תכל בצדק כמו שביארנו למעלה. וענין נהרות ים מאו כף משל לרוב שמחה כאילו הם בעלי חיים שמרוב שמחתם יכו כפיהם זו לזו כאמרו ויכו כף (127^a) ויאמרו יחי המלך (מ"ב יא יב) או נפרש נהרות יורדי הים והולכי דרך נהר כמו שפירשנו בכל הארץ יושבי הארץ.

מזמור צט

כוונת המזמור ג"כ לזמן המשיח ואע"פ שאמ' למעלה חגל הארץ חכונה אחר הניצוח ושכירת המלחמות אבל כאן רמז על מלחמת גוג ומגוג ולכן (ה) ירגזו עמים מפחדם ואמ' יושב הכרובים וגו' והוא כפל ענין כלום' שיושב כרובים ימליך. ות נוט¹) כלום' שתרעד ותתנועע ותתנודד²) כי הרלת והטית סמוצא אח' ואמ' יושב הכרובים לרמז חזרת שכינתו בבית המקדש כמאז והוא בעצמו ענין (ג) ה' בציון גדול כלום' כי שם מצב חכמה המפרסמת גדולתו ועצם ירו [ורם] הוא על כל העמים כלום' שכל העמים יחזיקוהו אז רם על כולם ויקבלו מלכותו והוא אמרו (ג) יודו שםך ויאמרו שהוא גדול ונורא ושהוא קדוש ויפרסמו עוז המלך האוהב משפט ויאמרו כלם לאל (ד) אתה כוננת מישרים ר"ל העסדתם על מכונם ומשפט וצדקה ביעקב עשית משפט בהתאחרם בגלות לרוב עונותם וצדקה בגאולתם מצר אמונתם הטובה וזכירת ברית אבות בתשובתם. והעיד בני עמיו למתן הגאולה כרוב תפלה ותשובה. ואמ' (ה) רום מו ה' אלף' והשתחוו להדום רגליו כלום' השתחוו לו ממקום הדום רגליו ר"ל בית המקדש ואל תקשו לבבכם מלזעוק כי כל שיחטא אדם או³) במעט צריך כפרה ומליחה ותפלה כי הגדולים חס הנביאים הוצרכו לתפלה ולמליחה (ו) משה ואהרן בכה ניו ר"ל במשרתיו הדבקים בעבודתו ושמואל בקוראי שמו הוצרכו למחילה, אהרן במעשה העגל ומשה ואהרן בסי מריבה ושמואל כשלא חרין את בניו בדרך ישרה ומימ נענו ונתכפרו בקראם אליו והוא אמרו קוראים אל ה' והוא יענם. ומלך קוראים באה בנחות האלף ובחירק בריש דרך זרות. וכן אתם אל תגשו לבבכם מזעוק לאל. ואמרו (ז) בעמוד ענן ידבר אליהם שב למשה ולאהרן ובדרש אפי' שמואל כשאמר שאל ה'יש כזה הרואה וכת' ותאמרנה (שיא מ"ב) אמרו לו ענן קשור אתה מוצא בפתחו (מ' שמואל פ' יג) ואמ' כי (ח) שמו ערותיו והחוקים שנתן להם ולכן עניתם והיית נושא להם. ולי נראה (127^b)

(1) בכי ותנוד. (2) בכי ותנודת. (3) ציל אפילו.

לפרש עוד רוממו ה' אלהינו כלומר התעוררו כלכם מעצמכם כי אין עמכם נביאים שיעוררו אתכם כמו שהיה בזמן הקדום שמשח ואהרן שהיו בכהני השם ר"ל משרתיו הדבקים ושמאל שהיה בקוראי שמו היו קוראים בעד העם והיה האל עונה אותם ומדבר עמם בעמוד ענן ר"ל שמצליחם בהנהגתם על כי שמו עדותיו וחקיו אשר נתן להם. ואם' על זה (ח) ה' אלהינו אתה ענייתם כשהיו מתפללים על ישראל ואל נושא היית להם ר"ל בעבורם כדרך אמרי לי אחי הוא כל' היית נושא לישראל בעבורם ברוב תפלתם ונוקם מאויביהם על עלילותם ר"ל על סיבותיהם ועניני הנהגתם. או פ' נוקם על עלילותם שב למשה ולאהרן על דבר קורת. וחזר לענינו לאיזה פ' שיתח. ואם' (ט) רוממו ה' אלהינו וכו' זה קדשו רומז על בית המקדש וביאורו השתחוו לו סתר קדשו כמו שפירש' בלחרום רגליו. או ביאור שניהם לחדר מקום בית המקדש כענין ואת' (י) מקדשי תיראו (ויקר' כו) וכמו שאמרו בדרש לא מן המקדש אתם מתיראים אלא למי ששכן כבודו לשם⁽²⁾ והכוונה לראות תמיד עיניהם ולבם לזכור מקום לפני תמיד שכנו תמיד ולשוות שם ה' נגדם.

מזמור ק

גם זה הכוונה בו בחקרת השמחה בזמן שהוא (ב) ולתודה ר"ל להודות לו על רוב חסדיו. (ג) ועבדו את ה' בשמחה כל' בכוונה טובה כשסחים המקיימים חמצוה בנרבת הלב, לא כמי שהם עליו למשא ודרך מצוה מלומדת, ובמקום אחר (מזמור ג) אומר עבדו את ה' ביראה והוא כוונה אחרת ביארנוה במקומה. ורבותי ז"ל תקשו מוז לזו ותמצו בשעה שאתה מתפלל יהא לך שמה שאתה מתפלל למי שאין כמוהו, יכול שלא ביראה ר"ל ביראה בהכנעת הלב והיצר ודרשו בו⁽³⁾ עוד בעולם הזה עבדו את ה' ביראה כל' שאתם מתיראים מן האומות אבל בימות המשיח אחזק רעה חנפים (ישע' לג יד) וגילו ברעה שלתם ותעבדו בשמחה. (ג) והוא עשנו כלום' תקננו והשלימנו. ולא אנחנו ולא כח' באלף כלומר לא אנחנו הפך האומר ואני עשיתיני (יחזק' כט) והקרי בואו כלום' עם מגולתו אנחנו לו. וצאן מרעיתו יורה על השגחתו בנו. (ד) בואו שעריו בתודה כל' כהודאה (128a) על נסיו ונפלאותיו וכדרש כל התפלות במלות לעתיד לבא ותודה וקרבנה אינה במלה (שו"ט מז' זה) כל' שא יצטרכו או לתפלה לשום דבר שישראל עליו כי בתכלית המוכה יעמדו כל ימי עמוד הארץ ולא יהיה עניינו אלא תודאה ותהלה וכן לא יהיו חומאים שיצטרכו לקרבן חטאת ואשם (ה) ואמנותו ר"ל הכמתתו ית'. ומתנה נשלמה הי"א מזמורים שנתיחסו בדרש למשה רבינו ע"ה וכולם בתודעת פנות תוריות ויעוד זמן הגאולה והסוב המלוכה אלינו באחרית הימים ומעתה ישוב לעניינים אחרים.

(1) בפסר ומקדשי. (2) ע"י ספרא קדושי' פרק ז. (3) שו"ם מזמור זה.